

Latinská cesta k identite uhorských gréckokatolíkov?

Svorad Zavarský

Otázka v názve tohto príspevku zrkadlí dlhodobý bádateľský záujem Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV o koexistenciu latinskej a cirkevnoslovenskej literárnej kultúry v prostredí cirkvi byzantsko-slovanského obradu na území, ktoré počas existencie Uhorska spadalo do pôsobnosti mukačevského biskupa. Táto zjednotená cirkev východného obradu, zachovajúc si svoju vlastnú identitu, sa v priebehu 18. storočia plne včlenila do väčšinového, latinského kultúrneho priestoru Uhorského kráľovstva, pričom adaptovala latinskú intelektuálnu tradíciu podľa svojich potrieb tak, aby čo najlepšie vyjadrila svoje sebaurčenie v danom prostredí. Špecifickú kultúrohistorickú tradíciu slovenských (uhorských) gréckokatolíkov môžeme adekvátne uchopiť len vtedy, ak toto spoločenstvo budeme vnímať nielen ako objekt historického výskumu, ale aj a najmä ako *subjekt historického vedomia*; ak naň budeme hľadieť nie ako na produkt navzájom si konkurujúcich politických a náboženských procesov a vplyvov v minulosti – teda ako na akýsi medzitvar nachádzajúci sa niekde uprostred medzi Východom a Západom – ale ako na *tvorca a nositeľa* vlastnej kultúrno-náboženskej tradície, ktorá má svoju vlastnú postać a nie je čírou syntézou východných a západných prvkov vytvorenou ex post.

Problematika cirkví východného obradu zjednotených s Rímom (uniatských cirkví) sa dnes často nahliada z bipolárnej (východno-západnej či pravoslávno-rímskokatolíckej) perspektívy. Táto perspektíva v ostatnom čase našla svoj výraz aj v Spoločnej deklarácii pápeža Františka a patriarchu Kirilla podpísanej v Havane (12. február 2016), ktorej 25. bod hovorí: „Dnes je jasné, že metóda ‚uniatizmu‘ v minulosti, chápaná ako spojenie jednej komunity s inou jej oddelením od svojej cirkvi, nie je spôsobom, čo dovoľí obnoviť zjednotenie. Napriek tomu ekleziálne komunity, ktoré vzišli z týchto historických okolností, majú právo na existenciu...“¹ O zjednotených cirkvách sa teda hovorí ako o neuralgickom bode vo vzťahu medzi pravoslávnu a rímskokatolíckou cirkvou, nie ako o nositeľoch pozitívnych hodnôt a ekleziálnej jednoty. Ešte pregnantnejšie sa toto ponímanie premietlo do vyhlásenia Spoločnej komisie pre teologický dialóg medzi katolíckou a pravosláv-

¹ Citované podľa textu uverejneného na stránke Slovenskej redakcie Vatikánskeho rozhlasu: http://sk.radiovaticana.va/news/2016/02/12/spolo%C4%8Dn%C3%A1_deklar%C3%A1cia_p%C3%A1pe%C5%BEda_franti%C5%A1ka_a_patriarchu_kirilla/1208120.

nou cirkvou z roku 1993 (Balamandské vyhlásenie), ktorého 8. bod znie: „V priebehu ostatných štyroch storočí v rozličných oblastiach Východu, vo vnútri istých cirkví a podnecované vonkajšími činiteľmi, boli podniknuté iniciatívy na obnovu spoločenstva medzi Cirkvou Východu a Cirkvou Západu. Tieto iniciatívy viedli k únii určitých spoločenstiev s rímskym stolcom a priniesli so sebou zároveň ako následok rozbitie spoločenstva s materskými cirkvami Východu. Toto sa neuskutočnilo bez vmiešania sa mimocirkevných záujmov. Tak vznikli východné katolícke cirkvi.“² Jedno z riešení tohto stavu vidia autori vyhlásenia v objektívnom pohľade na dejiny obidvoch cirkví; v 30. bode vyhlásenia sa píše: „Je potrebné tiež poskytnúť celkom pravdivé a chápujúce poznatky o dejinách v dejepisoch obidvoch cirkví, ktoré by boli vo vzájomnom súhlase alebo dokonca spoločné. Takýmto spôsobom sa pomôže rozptýleniu predsudkov a vyhneme sa používaniu histórie polemickým spôsobom.“ Bipolárny pohľad na problematiku uniatských cirkví sa tu premietol do oblasti historického myslenia: od spoločnej nezaujatej interpretácie obidvoch cirkevných tradícií sa očakáva lepšie porozumenie problematike únii. Je zrejmé, že ide o pohľad, ktorý si za východisko berie stav schizmy.

Takýto bipolárny pohľad má dlhú historickú tradíciu. Výstižným príkladom je práca Martina Sentivániho SJ (1633 – 1705) o „gréckej“ schizme a obnovení jednoty z roku 1703.³ Sentiváni tiež vychádza zo stavu schizmy (v prvej kapitole práce opisuje pôvodnú jednotu Východu a Západu až do čias Fotia, v druhej kapitole podáva historické okolnosti a príčiny rozkolu) a zjednotenie chápe ako návrat k pôvodnej jednote medzi východnou a západnou cirkvou (tretia a štvrtá kapitola). Je dôležité všimnúť si, že spôsob polemicko-teologickej argumentácie, ktorú Sentiváni použil v prípade vieroučných rozdielov medzi východnou a západnou cirkvou, sa zhoduje s jeho spôsobom vedenia polemiky proti protestantom.⁴ Aj celkový jeho postoj voči cirkvi východného obradu je vlastne totožný s reformačno-rekatolizačným ponímaním, ktoré sa v západnom kresťanstve vyvinulo v priebehu polemickkej diskusie medzi jednotlivými konfesiami (*consensus quinquesecularis*): schizmatické cirkvi východného obradu sa majú vrátiť k vierouke prvých storočí, ktorá sa však aj po schizme naďalej uchovala v katolíckej cirkvi, a tak návrat k jednote je vlastne návratom do katolíckej cirkvi. Môžeme uvažovať nad tým, či azda pohľad, ktorý sme nazvali „bipolárnym“, nie je v podstate pro-

² Citované podľa prekladu D. Panczu, <http://www.grkat.nfo.sk/Texty/balamand.html>.

³ Sentiváni, Martin: *Dissertatio chronologico-polemica de ortu, progressu ac diminutione schismatis Graeci atque Graeci ritus ecclesiae cum Romana ecclesia toto votis exoptata reunione*. Tyrnaviae: Typis Academicis, 1703. Bližšie o tejto Sentivániho práci pozri Zavarský, Svorad: Martin Sentiváni SJ: Grécka schizma a únia. Historicko-polemická dizertácia. In Škoviera, Daniel (ed.): *Sambucus*. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2005, s. 11-34; Zavarský, Svorad: Dva texty o únii z 18. storočia. In Žeňuch, Peter (ed.): *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 59-72.

⁴ Por. Zavarský, Svorad: Dva texty o únii, s. 63.

jekciou takéhoto reformačno-rekatolizačného ponímania na problematiku cirkví východného obradu.

Ak zmeníme perspektívu a otázku zjednotenej cirkvi východného obradu začneme vidieť „zvnútra“, t. j. očami historických predstaviteľov tejto cirkvi, s prekvapením zistíme, že ich pohľad je naopak pohľadom, ktorý si za východisko berie stav jednoty. Výrečným vyjadrením tejto skutočnosti je dokument s názvom *Reflexiones super ortu, religione, et habitationis stativis gentis Ruthenae*, ktorý vznikol v rokoch 1765 – 1767 ako súčasť snáh o zriadenie (či úradné potvrdenie existencie) Mukačevského biskupstva.⁵ Autor *Reflexiones* hovorí o cirkevnom spoločenstve východného obradu v Uhorsku ako o takom, ktoré principiálne od počiatku (od čias pred príchodom Maďarov do karpatského priestoru, t. j. pred veľkou schizmou) zotrvalo v jednote, napriek tomu, že táto jednota bola niekoľkokrát na dlhší či kratší čas narušená. Takýto vnútorný, endogénny pohľad sa zásadne líši od bipolárneho či exogénneho pohľadu, o ktorom sme hovorili vyššie. V tomto príspevku chceme upozorniť na skutočnosť, že v prípade zjednotenej cirkvi byzantsko-slovanského obradu v priestore bývalého Mukačevského biskupstva sa v priebehu 18. storočia (a azda už aj v storočí predchádzajúcom) formulovala vlastná, „vnútroúnijná“ historická sebareflexia, ktorá v konečnom dôsledku viedla ku kánonickému ustanoveniu (a teda k uznaniu existencie) Mukačevského biskupstva zo strany Svätej stolice. Východiskom takéhoto „vnútorného“ pohľadu bol nie stav schizmy, ale naopak stav jednoty. Bipolárny pohľad, ktorý sa na úniu (spoločenstvo veriacich východného obradu zjednotených s rímskym biskupom)⁶ pozerá ako na výsledok historického konfliktu medzi východnou a západnou cirkvou, je v prípade uhorského prostredia nepostačujúci. Musíme brať do úvahy historickú sebareflexiu „zvnútra“, citlivo analyzovať pramene – latinské aj cirkevno-slovanské – ktoré sú výsledkom sebvýjadrenia zjednotenej cirkvi byzantsko-slovanského obradu na území historického Mukačevského biskupstva.

Počas niekoľkých výskumných ciest do archívov vatikánskych kongregácií mal autor tohto príspevku možnosť prezrieť materiál týkajúci sa otázky kompetencií ohľadne menovania mukačevských biskupov, otázky postavenia mukačevského biskupa vo vzťahu k jágerskému biskupovi a napokon aj otázky kánonického

⁵ Text dokumentu je uverejnený v Zavorský, Svorad: *Reflexiones super ortu, religione, et habitationis stativis gentis Ruthenae* – prameň o identite cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku v druhej polovici 18. storočia. In Marinčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.): *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia*. Monotematický súbor štúdií. Košice – Bratislava: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach / Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017 (*Orientalia et Occidentalia*, 20), s. 25-44.

⁶ K pojmu „únia“, ako mu rozumieme v tomto príspevku, pozri Zavorský, Svorad: *Reflexiones*, op. cit., s. 31-32. Podrobnú analýzu tohto pojmu v súvislosti s marčianskou úniou podal Ikić, Niko: *Der Begriff der »Union« im Entstehungsprozess der unierten Diözese von Marča (Križevci)*. Eine ekklesiologisch-juridische Untersuchung auf Grund einer geschichtlichen Darlegung. EOS Verlag Erzabtei St. Ottilien, 1989.

zriadenia Mukačevského biskupstva.⁷ Ako filologicky orientovaného historika ho v agende Kongregácie pre šírenie viery zaujalo najmä niekoľko prameňov naratívneho charakteru, ktoré z rôznych uhlov pohľadu „rozprávajú“ o tradícii alebo o stave spoločenstva veriacich východného obradu v Uhorsku. O niektoré z nich sa oprieme aj v tomto príspevku.

Najprv však niekoľko zásadných postrehov k spomenutému materiálu v Archíve Kongregácie pre šírenie viery, ktoré nám poskytnú všeobecný rámec a pomôžu vnímať problematiku únie v Uhorsku v širších súvislostiach. Je pozoruhodné, že zatiaľ čo v agende sedemnásteho storočia sa bez rozpakov pracuje s pojmom mukačevského biskupa a Mukačevského biskupstva, spisový materiál osemnásteho storočia pozná už iba apoštolského vikára gréckeho rítu pre Uhorsko. V prípise zo 14. októbra 1671 ohľadne „gréckeho biskupa pre Vlachov v Chorvátsku“ (*vesc. greco pei vallachi di Croazia*) sa kardinál Casanatte dokonca odvoláva na „príklad zriadenia mukačevskej cirkvi a ustanovenia jej biskupa“ (*esempi... e particolarmente quello dell' erezione della Chiesa di Monchaz, e dell' istituzione del Vescovo di essa*).⁸ Na vysvetlenie treba uviesť, že v agende vatikánskych kongregácií súvisiacej s problematikou Mukačevského biskupstva zohrávala analógia významnú úlohu; situáciu východného obradu v Uhorsku sa kardináli-experti usilovali uchopiť cez analogické situácie v iných miestnych cirkvách. Zatiaľ čo v 17. storočí prijímali vo Vatikáne existenciu Mukačevského biskupstva ako fakt, na začiatku 18. storočia, keď už sa problematike začala venovať sústredenejšia pozornosť (azda v súvislosti s predchádzajúcimi iniciatívami kardinála Leopolda Koloniča), akoby sa zrazu zistilo, že žiadne také biskupstvo vlastne oficiálne nejestvuje. Tento moment – zmena postoja Kongregácie pre šírenie viery voči Mukačevu – si určite zasluhuje mimoriadnu pozornosť a detailný výskum. Analýza príčin tejto zmeny by nepochybne prispela k osvetleniu vývinu cirkevno-právneho postavenia Mukačevského biskupstva. Na základe prehľadového štúdia spisového materiálu Kongregácie *de propaganda fide* nadobudol ďalej autor tohto príspevku presvedčenie, že porozumenie a správnu interpretáciu vývinu zjednotenej cirkvi byzantsko-slovanského obradu (únie) na území v pôsobnosti bývalého Mukačevského biskupstva môžeme dosiahnuť len s prihliadnutím na dve skutočnosti: 1. Kauza Mukačevského biskupstva sa v Kongregácii vždy riešila paralelne alebo v analógii s biskupstvami východného obradu v Chorvátsku a Sedmohradsku. Významnú úlohu zohrala aj varšavská nunciatúra. Problematiku treba teda vnímať v širších geografických súvislostiach. 2. Pre správnu interpretáciu postoja apoštolskej stolice k otázke mukačevského biskupstva v 17. a 18. storočí je nutné brať do úvahy fakt, že povedomie o východnom

⁷ Väčšinu dostupných prameňov k problematike Mukačevského biskupstva zozbierali a uverejnili A. Hodinka, A. Pekar, A. Šeptyckyj, A. Baran, A. Welykyj, M. Lacko a ďalší. Pramenná edícia však nikdy celkom nenahradí priamy kontakt bádateľa s archívnym materiálom, pretože nemôže zachytiť všetky súvislosti medzi jednotlivinami v tom-ktorom archívnom fonde.

⁸ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 93r a 96v.

ríte prešlo istým vývojom aj vo vnútri samotnej rímskej cirkvi. V priebehu 17. storočia sa o poznanie východného obradu na Západe zaslúžili najmä katolícki Gréci východného obradu, akými boli Peter Arcudius (1570 – 1633), Leo Allatius (asi 1586 – 1669) či Mikuláš Komninós Papadóoulos (1655 – 1740).⁹

Pozrime sa teraz v krátkosti na situáciu v domácom, uhorskom prostredí. Už spomínaný Martin Sentiváni vo svojej dizertácii o „gréckej“ schizme a únii (používame jeho terminológiu) z r. 1703, ktorá predstavuje prvú tlačou vydanú odbornú prácu venovanú tejto problematike v Uhorsku,¹⁰ zaujímavo píše, že aj po neúspechu florentskej únie „vždy boli, a nájdu sa aj dnes (t.j. na prelome 17. a 18. stor., pozn. S.Z.), takí vzdelaní muži spomedzi Grékov, ktorí jednotu odvážne obhajovali. ... A tak, napriek schizme konštantínopolskej cirkvi, nezanedbateľná časť cirkvi východného obradu v poľsko-litovskom kniežatstve (*in Polonia et praesertim in Russia utraque*) a na gréckych ostrovoch vďaka apoštolskému zápalu mnohých cirkevných osobností zachováva jednotu dodnes.“¹¹ Treba vedieť, že Sentiváni dizertáciu napísal z príležitosti sedmohradskej únie (1697–1701), o užhorodskej únii nezaznačil ani najmenšiu zmienku a vôbec – stav východnej cirkvi v Uhorsku v období pred pôsobením kardinála Leopolda Koloniča vnímal, tak sa vidí, ako stav schizmy. Pohľad jezuitu Sentivániho veľmi dobre korešponduje so správou o stave cirkvi východného obradu v Uhorsku zo začiatku 18. storočia, ktorá sa nachádza v Archíve Kongregácie pre šírenie viery (APF) a v ktorej sa píše, že na rozdiel od veriacich východného obradu v Poľsku, o ktorých bolo vždy dobre postarané, „nevenovala sa im v Uhorsku takmer žiadna pozornosť a žili si, ako chceli.“ (*...Partis vero Regno Hungariae subjectae nulla fere cura est habita, vixerunt prout voluerunt...*).¹² Táto správa, ktorá pochádza od varšavského nuncia N. Spinolu (1708 – 1712), predstavuje, takisto ako Sentivániho dizertácia, *rímskokatolícky pohľad zvonka*. Obidve pamiatky, nazdávame sa, odzrkadľujú skutočnosť, že prostredie cirkvi byzantsko-slovanského obradu v Uhorsku bolo na začiatku 18. storočia pre externých pozorovateľov úplná *terra incognita*. Hádám sa nebudeme myliť, keď povieme, že dôsledkom tohto videnia bol aj nepriaznivý postoj jágerského biskupa voči Mukačevskému biskupstvu v neskorších rokoch.

⁹ O myslenie Mikuláša Komnina Papadóoula sa opieral aj Martin Sentiváni vo svojej dizertácii o „gréckej“ schizme (pozri pozn. 3).

¹⁰ Cenným dokladom aktivít uhorských jezuitov vo veci únie pred Sentivánim je list Štefana Milleya SJ vo veci obsadenia Mukačevského biskupstva z 3. 10. 1662 (Lacko, Michael: *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia Catholica*. Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1965, s. 234-237) ako aj elaborát o únii od Františka Ravasza SJ z r. 1687 (*Aliquot capita ad reducendam, propagandam, stabiliendamque S. Graeco-catholicorum cum Romano-catholicis Unionem; výt'ah uverejnený v Nilles, Nicolaus: Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani*. Vol. 1. Oeniponte [Innsbruck]: Typis et sumptibus Feliciani Raucii, 1885, s. 780-786).

¹¹ Sentiváni, Martin: *Dissertatio chronologico-polemica*, op. cit., s. 51.

¹² APF SC Greci di Croazia etc., vol. 2., fol. 19v.

Na druhej strane môžeme pozorovať, že v priebehu niekoľkých desaťročí sa zjednotená cirkev byzantsko-slovanského obradu v Uhorsku interpretáciou svojej vlastnej minulosti prihlásila k skupine tých cirkví, ktoré začiatkom 18. storočia Sentiváni identifikoval v poľsko-litovskom kniežatstve a na gréckych ostrovoch, teda tých, ktoré od počiatku zachovávali jednotu s rímskym biskupom. V prostredí gréckokatolíckej elity sa teda sformoval iný pohľad, *pohľad zvnútra*, ktorý zodpovedal povahe samotného spoločenstva. Zreteľným vyjadrením tohto pohľadu je vyššie spomenutá správa o dejinách a stave východnej cirkvi v Uhorsku, ktorá zohrala významnú úlohu v procese kánonického erigovania Mukačevského biskupstva v 60. rokoch 18. storočia a ktorá sa pod názvom *Reflexiones* atď. zachovala vo viacerých vatikánskych archívoch. Medzi vonkajším, rímskokatolíckym pohľadom zo začiatku 18. storočia a vnútornou sebareflexiou cirkvi východného obradu úspešne komunikovanou navonok o 60 rokov neskôr sa nachádza niekoľko desaťročí vývoja. Stačí pripomenúť niekoľko známych faktov. V r. 1703 vznikla základina na podporu poslucháčov východného obradu študujúcich na Trnavskej univerzite.¹³ Väčšina významných osobností východnej cirkvi v 18. storočí absolvovala štúdium filozofie a teológie u jezuitov v Trnave, medzi nimi aj biskupi Šimon Štefan Olšovský, Gabriel Blažovský, Michal Manuel Olšovský, Ján Bradáč, Andrej Bačinský atď.¹⁴ Osobitne zaujímavý je prípad baziliána Gregora Bulka, ktorý sa r. 1724 ako študent filozofie na Trnavskej univerzite podieľal na filologickej analýze cirkevnoslovanských nápisov ikony sv. Teodora Stratilata v bavorskom Kalbensteinbergu a vyhotovil aj ich latinský preklad.¹⁵ Kultúrny a vzdelanostný rozvoj v prostredí zjednotenej cirkvi byzantsko-slovanského obradu v Uhorsku, ktorý vyvrcholil v „zlatom období“ za biskupa Andreja Bačinského, v 18. storočí celkom prirodzene prebiehal na pomedzí latinského a cirkevnoslovanského prostredia a prejavoval sa aj prostredníctvom latinského média. Organickým vyvrcholením tohto vývoja, tohto *videnia zvnútra*, je aj dielo Juraja Joannikija Baziloviča (1742-1821), ktorý v *latinskom* jazyku zostavil prvé dejiny mukačevskej cirkvi,¹⁶ napísal *latinskú* príručku asketiky pre baziliánskych novicov¹⁷

¹³ Vasiľ, Cyril: Gréckokatolíci. Dejiny – osudy – osobnosti. Michalovce: Byzant – Vydavateľstvo Spolku svätého Cyrila a Metoda, 2000, s. 74-75.

¹⁴ Pozri príslušné heslá v Pašteka, Július et al.: Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska. Bratislava: Lúč, 2000.

¹⁵ Por. Šelepec, Jozef: Rusínske trnavské tlače. In Kniha '91-'92. Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku. Martin: Matica Slovenská, 1993, s. 79-80.

¹⁶ Bazilovič, Juraj Joannikij: Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, pro religiosis Ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni in Monte Csernek ad Munkacs anno MCCCLX factae (Košice, 1799-1805). Máme k dispozícii už aj preklad: Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku / Joanik Bazilovič, eds. Monika Bizoňová, Jaroslav Coranič ; prekl. Martin Slaninka, Pater Strážca. Prešov: Prešovská univerzita – Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu, 2013.

¹⁷ Wilšinská, Ľubomíra: La testimonianza della tradizione bizantino-slava in Slovacchia tratta dall'opera ascetica *Imago Vitae Monasticae* (Cassoviae, 1802) di Juraj Joannikij Bazilovič OSBM. In *Slovak Studies. Rivista dell'Istituto Storico Slovacco di Roma*, 2016, roč. 2, čís. 1-2, s. 39-47.

a vypracoval prvú cirkevnoslovansko-latinskú liturgiku východného rítu v Uhorsku, ktorá, ako sa nám podarilo zistiť v r. 2009, je vystavaná na západných, *latinských* prameňoch.¹⁸

Veľmi priliehavou ilustráciou tohto vývoja od vonkajšieho pohľadu k vnútornému, či skôr napätia medzi týmito dvoma pohľadmi, je dotazník Kongregácie pre šírenie viery zaslaný apoštolskému vikárovi v Uhorsku dňa 15. februára 1758. Odpovede biskupa M. Manuela Olšovského z 20. mája 1759 sa nachádzajú v Archíve Kongregácie vo fonde *Scrittura riferite nei Congressi – Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania e Ungheria* a ich prepis uverejnil už v r. 1959 Michal Lacko.¹⁹ Celý prameň by si pre svoju výnimočnosť zasluhoval nové kritické vydanie s prekladom a dôkladným komentárom.²⁰ Pozrime sa teraz len na niektoré z otázok a odpovedí uvedeného dotazníka.

Otázka č. 2 sa týka rozlohy diecézy.²¹ Olšovský na ňu odpovedá, že rozlohu biskupstva rossenského, ktorého bol titulárnym biskupom, nepozná, keďže biskupstvo sa nachádza na území neveriacich. Pokiaľ ide o jeho jurisdikciu, ktorú vykonáva ako mukačevský biskup, tú treba merať skôr počtom duší, nie geografickou rozlohou,²² pretože jeho pôsobnosť sa uplatňuje na území Jágerského biskupstva. Hneď na začiatku dotazníka si teda všimneme nesúlad medzi otázkami Kongregácie a situáciou, o ktorej mal Olšovský informovať: Kongregácia sa zaujíma o územnú rozlohu, biskup kladie dôraz na počet veriacich svojej cirkvi.

V piatej otázke dotazníka sa Kongregácia pýta: „Ak je chrám arcibiskupský, koľkých a akých má sufragánov? Ak je však [jeho] chrám biskupský, ktorému arcibiskupovi podlieha?“ Nasleduje biskupova odpoveď: „Ako biskupský a katedrálnej chrám slúži zjednotený murovaný chrám východného obradu v mestečku Mukačevo, ktorý od nepamäti až doteraz bol vždy len farským. A pretože mukačevský biskup je apoštolským vikárom Svätej Stolice a bezprostredne podriadený Svätej Kongregácii a apoštolskému kráľovi, dosiaľ nikdy nebol sufragánom žiadneho arcibiskupa. Avšak

¹⁸ Zavarský, Svorad – Žeňuch, Peter. Иоанникій Базиловичъ: Толкованіе Священныя Літургіи Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы / Joannicius Bazilovits: Explicatio Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. 1. vyd. Bratislava : Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov Roma : Pontificio Istituto Orientale : Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009. LXI+548. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. III., s. XXVIII-XXX, XXXIV, 535-539.

¹⁹ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 525r-528v. Lacko, Michael: New Documents about Michael Manuel Olšovský Bishop of Mukačevo. Documenta spectantia regimen episcopi Mukačevensis Michaelis Manuelis Olšovsky 1743-1767. Roma: Pont. Institutum Orientalium Studiorum, 1959, s. 72-82 (separát z časopisu *Orientalia Christiana Periodica*, 1959, roč. 25, č. 1-2). Ide o bežný formulár, ktorý Kongregácia „de propaganda fide“ používala v komunikácii s misijnými biskupstvami a apoštolskými vikariátmi; por. *Bullarium pontificium Sacrae congregationis de propaganda fide*. Tom. 1. Romae: Typis Collegii Urbani, 1839, s. 233-237.

²⁰ M. Lacko uverejnil komentár k prvému bodu dotazníka (biografické údaje o osobe biskupa Bačinského); pozri Lacko, Michael: New Documents, op. cit., s. iv-xiv.

²¹ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 525r. Lacko, Michael: New Documents, op. cit, s. 73.

²² Por. vyjadrenia v správe *Reflexiones v Zavarský, Svorad: Reflexiones*, op. cit., s. 31.

spolu s celou úniou je pod ochranou ostrihomského arcibiskupa, prímasa Uhorského kráľovstva.²³ Nesúlad medzi rímskym dotazníkom a realitou Mukačevského biskupstva sa v tomto prípade odzrkadľuje v dvojici adjektív „arcibiskupský–farský“.

Šiesta otázka mala zistiť, či a kde má biskup vlastnú rezidenciu. Biskup Olšavský odpovedá, že vďaka štedrej podpore Márie Terézie sa začalo s výstavbou rezidencie, a pokračuje: „Nateraz však bývam s mojimi spolubratmi z rehole sv. Bazila Veľkého v ich kláštore, v domčeku, ktorý má tri siahly, a moja izbička v ňom jednu siahu. Tento domček na pozemku kláštora voľakedy dávno postavili moji predchodcovia. V ich chráme, hoci je aj veľmi malý, slúžievam archijerejskú liturgiu.“²⁴ V Olšavského odpovedi kontrastuje pojem „domček“ (*domuncula*) s pojmom „rezidencia“ v otázke.

Siedmy bod dotazníka je venovaný výchove kňazov: „Má [apoštolský vikár] seminár? Kde? Koľko chovancov sa v ňom nachádza? Akému štúdiu sa venujú?“ Olšavský poukazuje na podporu zo strany rímskokatolíckej cirkvi a panovníčky informujúc, že v Mukačevskom biskupstve nie je síce žiaden seminár, ale na Trnavskej univerzite vďaka fundácii štyria študenti študujú filozofiu a teológiu a ďalší šiesti študujú taktiež filozofiu a teológiu v Jágri vďaka podpore apoštolského kráľa Márie Terézie.²⁵ Vďaka podpore, ktorú mukačevskej cirkvi preukazovala Mária Terézia, v celom dotazníku kontrastuje s opakovaným poukázaním na absenciu finančnej podpory zo strany Kongregácie pre šírenie viery.

V otázke č. 25 sa Kongregácia zaujímalá o to, či sa na území apoštolského vikára zdržiavajú nejakí heretici alebo schizmatici a či majú vlastné chrámy. Odpoveď biskupa Olšavského je veľmi krátka, rázna a jednoznačná: „Heretikov je mnoho a majú mnoho chrámov... Schizmatici nie sú žiadni.“²⁶

Dvadsať ôsmy bod dotazníka rozvíja tému interkonfesijného spolunažívania: „Znášajú katolíci [spadajúci pod jurisdikciu apoštolského vikára] nejaké prenasledovanie? Z čej strany?“ Diskrepancia medzi ideovým pozadím rímskeho dotazníka a realitou Mukačevského biskupstva bola taká veľká, že biskup na formuláciu Kongregácie neodpovedal priamo, ale uviedol: „Na túto otázku niet čo odpovedať okrem toho, čo sa nachádza v odpovedi na otázku č. 22 a č. 65.“²⁷ V odpovedi na 22. bod dotazníka sa Olšavský sťažuje na útlaky zo strany jágerského biskupa a jeho kléru, v 65. otázke zase poukazuje na veľké pohoršenie, ktoré spôsobujú „latinskí“ farári tým, že podnecujú prestupovanie východných veriacich na západný obrad, najmä z príležitosti zmiešaných manželstiev. Takúto odpoveď akiste Kongregácia neočakávala: z Olšavského slov totiž vyplýva, že na území Mukačevského biskupstva katolíci znášali prenasledovanie od katolíkov.

²³ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 525v. Lacko, Michael: New Documents, op. cit, s. 74.

²⁴ Ibidem.

²⁵ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 525r. Lacko, Michael: New Documents, op. cit, s. 75.

²⁶ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 526v. Lacko, Michael: New Documents, op. cit, s. 77.

²⁷ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 526v. Lacko, Michael: New Documents, op. cit, s. 78.

Už v úvodnom odseku svojich odpovedí na rímsky dotazník biskup vyjadril obavu, že jeho formulácie sa budú adresátovi javiť neuveriteľné, ak na všetko odpovie tak, ako sa veci v skutočnosti majú.²⁸

Osobitne zaujímavá je otázka č. 57, v ktorej sa Kongregácia pýta: „Sú k dispozícii liturgické, obradové a vieroučné knihy v domácom jazyku očistené od všetkých bludov?“ Biskup informuje: „Keďže v Uhorsku na veľkú škodu neexistuje ‚ruténska‘ ani ‚valašská‘ tlačiareň, liturgické, obradové a vieroučné knihy sa za drahé peniaze zaobstarávajú v Poľsku.“²⁹ Olšavského vyjadrenie, že knihy „sa za drahé peniaze zaobstarávajú v Poľsku,“ je, nazdávame sa, veľavravné tak vo vzťahu k dobovej bohoslužobnej praxi ako aj s ohľadom na neskoršie liturgické dielo Juraja Joannikija Baziloviča.

Napokon, v odpovedi na 67. otázku, v ktorej mal apoštolský vikár sumarizovať progres, resp. regres únie za ostatné roky, Olšavský napísal: „Za ostatných dvadsať rokov posvätná únia nepochybne tak veľmi pokročila tak v mravnej ako aj vo vieroučnej oblasti, že keby naši predchodcovia biskupi vstali z hrobov, museli by stápnúť od úžasu neveriac, že niečo také bolo možné uskutočniť. Na tom má významný podiel usilovné a neúnavné vzdelávanie kléru (v Mukačevskej škole, ktorú som postavil a z ktorej som predvídal nemalý úžitok), ktoré sa prejavilo na správaní kňazov, čo keď spozoroval ľud, nemohol inak, ako sa prispôbiť vzoru svojich učiteľov. Preto deň čo deň mnohí luteráni, kalvíni, ba aj židia prijímajú východnú vieru a obrad.³⁰ Taktiež sa stavia mnoho kamenných chrámov. A pokrok bol by každým dňom väčší, keby len nechýbali prostriedky nevyhnutne potrebné na sústavnú podporu štúdia a škôl. No nanešťastie prostriedkov niet! Jedine jej najvznešenejšie veličenstvo apoštolský kráľ Uhorska ... podporuje troch učiteľov a z každý rok dobrotivo dáva tristo rýnskych zlatých na ich živobytie a na zabezpečenie výučby. Farári však žijú na vlastné náklady, ako apoštoli (*more apostolorum*). Nielen že pracujú vlastnými rukami, ale rovnako ako všetci biedni sedliaci obrábajú zem a tak živia seba i svoju rodinu. A tak je bôľ pozeráť sa na to, ako kňazi príkladného a čnostného života chodia pre chudobu zle oblečení, pretože biedny ľud ... nemá čo poskytnúť svojim pastierom, akokoľvek by si to zasluhovali. Takýto nedostatok náležitej materiálnej podpory spôsobuje, že kňazi sa nemôžu venovať štúdiu, čítaniu kníh ani príprave kázni pre ľud, lebo sa musia starať iba o to, ako zo dňa na deň vyžiť aj so svojou rodinou. Preto aj viacero dedín je nútených žiť bez kňaza (lebo ho nemá kto užiť). Predsa však v týchto dedinách vysluhujú sviatosti iní kňazi, a to len z čistej lásky.“³¹ Olšavského charakteristika „*more apostolorum*“ je veľmi príznačná. Keď si uvedomíme, že ešte začiatkom 18. storočia bola uhorská cirkev byzantsko-slovanského obradu pre exter-

²⁸ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 525r. Lacko, Michael: New Documents, op. cit, s. 72.

²⁹ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 527v. Lacko, Michael: New Documents, op. cit, s. 79.

³⁰ Por. formuláciu v správe *Reflexiones* v Zavorský, Svorad: *Reflexiones*, op. cit, s. 41 (v prameni na fol. 9v).

³¹ APF SC Greci di Croazia etc., vol. 1, fol. 528r. Lacko, Michael: New Documents, op. cit, s. 81.

ného pozorovateľa *terra incognita*, a že sa jej „nevenovala takmer žiadna pozornosť a žili si, ako chceli“, ľahko si vieme predstaviť, že priepasť medzi životnou realitou východnej cirkvi a potridentskou, unifikovanou organizáciou západnej cirkvi mohla skutočne evokovať predstavu prvotných apoštolských čias.

Na 33 zo 69 otázok, t. j. takmer na polovicu otázok dotazníka, Olšavský neodpovedal, ale napísal: „Na tieto otázky nemám, čo by som odpovedal.“ Biskup odoprel Kongregácii odpoveď nie preto, žeby sa otázkam vyhýbal, ale preto, že jednoducho nepomenúvali realitu mukačevskej cirkvi. Tá sa nedala len tak ľahko napasovať do kolóniek rímskeho úradného dotazníka, čo dal biskup Olšavský vo svojich odpovediach veľmi zreteľne najavo.

Záverom môžeme konštatovať, že v Uhorsku 18. storočia pozorujeme dve paralelne sa presadzujúce tendencie: na jednej strane postupné včleňovanie sa zjednotenej cirkvi byzantsko-slovanského obradu do latinského *kultúrneho* priestoru v Uhorsku, na druhej strane úsilie tejto cirkvi dosiahnuť rešpektovanie svojich osobitostí zo strany latinského *náboženského* prostredia. No azda ešte lepšie by bolo nehovoriť o dvoch stranách, ale skôr o jednej vývinovej línii, v ktorej sa zaujímavým spôsobom prejavilo a vyriešilo toto pnutie medzi kultúrnym a náboženským rozmerom latinského prostredia. Z toho pohľadu sa zaužívaný koncept „latinizácie“ javí ako príliš zjednodušujúci.³² V budúcnosti bude treba v súvislosti s latinskými prvkami tradície gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku, resp. na Slovensku rozlišovať, čo z toho je skutočne výsledkom tlaku zo strany rímskokatolíckeho prostredia a čo, naopak, je organickou súčasťou jej sebauvedomovacieho a emancipačného procesu.³³ V poznávaní sebauvedomovacieho procesu zjednotenej cirkvi byzantsko-slovanského obradu v priestore historického mukačevského biskupstva v 18. storočí, ktorý sa *prirodzene* odvíjal na pomedzí latinskej a cirkevno-slovanskej kultúry, nezastupiteľné miesto patrí latinskej filológii (neolatinistike), pre ktorú práve toto napätie či vyrovnávanie sa medzi kultúrnym a náboženským aspektom latinského média ponúka nové, neprebádané cesty výskumu.

Štúdia patrí k výsledkom riešenia projektu
Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia
APVV-14-0029 CyrSlav

³² Kritiku jednostranne, negatívne chápaného pojmu latinizácie podal Suttner, Ernst Chr.: Zum Thema «Latinisierung der Unierten». In Marte, Johann – Turij, Oleh (eds.): Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtsschreibung: Versuch einer Zwischenbilanz, Lviv: Institut für Kirchengeschichte der Ukrainischen katholischen Universität, 2008, s. 83-88.

³³ Por. Vasiľ, Cyril: Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. In Žeňuch, Peter – Vasiľ, Cyril: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia – Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska – Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale – Slavistický kabinet SAV – Centrum spirituality Východ-Západ Michala Lacka, 2003, s. 255.